

ОТНОСНО СЪЩНОСТТА И ОСОБЕНОСТИТЕ НА КУРОРТНО-ТУРИСТИЧЕСКИТЕ РЕСУРСИ

М. Бъчваров, И. Пирожник

В научната литература, посветена на отдиha и туризма, има немалко неясноти, необоснованости, понякога еkleктизъм при употребата на много термини — особено на тези, свързани с курортно-туристическите ресурси (КТР). Такива са понятията условие, фактор, мотив, атрактивност (привлекателност), естетичност, потенциал, капацитет, обект и т. н. Нямаме намерение да изброяваме примерите на разноезичие и влагане различно съдържание в тези термини.

Твърде различно и неясно е съдържанието, влагано и в самото понятие курортно-туристически ресурси (или ако някои предпочитат по-модерния термин — рекреационни ресурси). Изучаването на КТР е без съмнение една от главните задачи на географията на отдиha и туризма и това вече подсказва важноcта на правилното поставяне и изясняване на понятията, свързани с курортно-туристическите ресурси.

Туристическият мотив е често използван термин в западно-европейската литература. Според нас посочването на мотива не означава непременно разкриване на истинската причина на дадено явление, а често отразява външен повод, второстепенна причина. Затова смятаме, че този термин може да се използва само при социологичната и психологичната мотивация на поведението на участниците в отдиha и туризма.

Широко се използва терминът *атрактивност* (бълг. привлекателност). При това почти винаги както туристическият мотив, така и атрактивността се използват като синоним или заместител на термина курортно-туристически (рекреационни) ресурси. Според нас КТР имат твърде различно съдържание от атрактивността. Последната не е нищо повече от специфично свойство на КТР, проявяващо се като психофизична привлекателност за туристическия контингент. По-точно атрактивността е субект-обектно отношение, реакция на субекта на качествата на ресурсите, които сами по себе си — вън от субекта — нямат ресурсна стойност. Атрактивността предпоставя въздействие в даден момент и върху конкретен обект, докато ресурсите са по-общо, но заедно с това и по-динамично понятие. Ня-

кои автори (Бар, Рогалевски, 1974) дори считат, че атрактивността е присъща не само на ресурсите, но и на материално-техническата база на отдиha и туризма (МТБ). Неправилно е да се отъждествява атрактивност с *естетичност*. Наистина по принцип привлекателността предполага високоестетичен вид и фон на ресурсите. Но това не е задължително. На пелондните ресурси например трудно може да се припишат естетични качества, но въпреки това те са атрактивни за нуждаещите се от калолечение.

Туристическият потенциал винаги трябва да се свързва с определена територия, в която вече има изградена МТБ. Има мнение (Касумов, 1976), че туристическият потенциал се измерва с масата туристически услуги, които се произвеждат за определен срок в дадена територия.

Близко до потенциала е понятието *капацитет* (емкост) с тази разлика, че то може да се отнесе към всяка от подсистемите на отдиha и туризма и техните елементи — например към конкретните ресурсни обекти, обектите на МТБ, транспорта и т. н. С други думи, капацитетът изразява параметрите на допустимото натоварване, производството на услуги за единица време, вместимостта на транспортните средства, на хотелите и т. н.

В географската литература се използват без ясно разграничаване термините условия и фактори.¹ Очевидно факторът е „причина, движеща сила (подч. авт.) на някакъв процес, определяща неговия характер или една от характерните му черти (БСЭ: вж. лит.)“. Напр. за туристическото стопанство фактор е урбанизацията, обуславяща ръста на рекреационните обществени потребности, а условие — транспортната достъпност на ареалите на търсене спрямо ареалите на отдиha, която може да бъде изменена от човека чрез технически и други мероприятия. Условието са цялата външна среда на системата на отдиha и туризма, в която тя се развива и с която осъществява тесни многостранни връзки. Условието според нас може да се диференцират на генетични (обуславящи) и функционални. Характерно за така разбираните условия и фактори е, че те винаги остават външна среда — извън самия процес на курортно-туристическо потребление. Ясно е впрочем, че условията и факторите обуславят туристическото търсене, а предлагането се формира в системата на отдиha и туризма с нейните подсистеми.²

Интересен и щекотлив е въпросът за отношението между условията на отдиha и туризма и *курортно-туристическите ресурси*. Твърде често условията и особено факторите се отъждествяват с ре-

¹ Като синоним на условия и фактори се употребява и понятието *предпоставка*, което според нас няма самостоятелно съдържание. Това внася обърквање и усложнява езика на географията.

² На териториалната рекреационна система (респективно териториалната система на отдиha и туризма) и нейните структурни особености не се спираме, тъй като този въпрос се третира в редица публикации на съветски и други автори.

сурсите. Курортно-туристическите ресурси са социално-историческа категория — тя отразява определени обществени нужди на етапа на развитие на конкретното общество. Това е типично за много оценки на природните условия. Не винаги ясно се разбира, че курортно-туристическите ресурси са „трансформирани“ условия, т. е. обекти и явления, които са били условия, но в процеса на усвояването им са превърнати в обект на курортно-туристическо потребление. От тях се „произвеждат“ услугите, които са основният продукт на курортно-туристическите стопански дейности. В ресурсите се извършва, така да се каже, реализацията на търсенето и предлагането. В тях се отразява начинът и качеството на живота, социално-психологическите критерии и културното равнище на дадената обществена група. Ясно е, че става въпрос за ценностен социално-икономически подход към ресурсите. Адресът на оценката е — обществото с неговите динамични потребности и тяхното диференциране на значими контингенти. Често повтаряна грешка е ограничаването на оценката на курортно-туристическите ресурси единствено до привлекателността им по отношение на търсенето. Това е ограничено разбиране, което не позволява да се види значението на ресурсите, често с противоположен знак от гледна точка на материално-техническото обслужване на отдиha и туризма. Оценката на един и същ високопланински район като атрактивна стойност на релефа например е една, а от гледна точка на материално-техническото осигуряване и по-конкретно на транспорта например, е съвсем друга. Оценката трябва да отчита както наличието и характера на психофизичните въздействия на ресурсите върху туриста, така и материално-техническите, финансовите и другите стопански, социални и т. н. възможности за реализацията на курортно-туристическото потребителско търсене. Това е подчертавано неведнъж от съветски автори (Мухина и др., 1974, с. 112—121, сб. Теор. вопросы рекреационной географии, 1975; Багрова и др., 1977). В този дух оценката най-общо може да се изрази:

$O = P + A - R$; където O е оценката на курортно-туристическите ресурси; P — природните ресурси на отдиha и туризма; A — антропогенните ресурси на отдиha и туризма; R — разходите на труд и средства, загуби, трудности при усвояването и т. н.

От това може да се направи извод, че оценката на курортно-туристическите ресурси е неделен комплекс от оценки на рекреационно-познавателните им качества и на технико-икономическите възможности за тяхното използване. От това става ясно, че конкретната оценка на ресурсите е необходима преди всичко на *организаторите* на отдиha (Багрова, Л. и др., 1977), а непосредствените участници в него имат нужда от по-ограничена информация за ресурсите, пряко отговаряща на техните потребителски нужди и интереси. Така че по необходимост комплексната оценка на КТР е ориентирана

на към организаторите на отдиha, като естествено това включва и потребностите на преките участници.

Характерна особеност на оценката на КТР е нейната трипосочност, освен технико-икономическата страна, с която по същество се изчерпват оценките на повечето други ресурси, при КТР се оценява и физиологичната, и психологично-емоционалната страна (обикновено тясно преплетени) на тяхното въздействие. Понякога тези три основни линии влизат в противоречие, но без отчитане на тяхното сумарно въздействие не може да се осъществи пълна оценка. А как се обяснява фактът, че психологично-емоционалните критерии са така съществени именно при оценката на КТР? Според нас това се дължи на присъствието на психоемоционално потребление (поне в мнозинството случаи) в крайния продукт на курортно-туристическото предлагане — съответните услуги.

Курортно-туристическите ресурси са историческа категория. Но докъде в перспектива се простира оценката на КТР? Неизучените условия не са още ресурси. За да станат такива, те трябва да бъдат сравнени и оценени съобразно с достигнатите и реално очакваните нива на нуждите и на технико-икономическите възможности за задоволяването им (т. е. трябва да са обхванати от планирането). Курортно-туристическите ресурси са динамична категория. Измененията в структурата на търсенето става причина за използването на нови и нови елементи, както от природните, така и от социално-антропогенните компоненти на ландшафта. Така че не трябва КТР да се ограничават само до тези елементи, които могат да бъдат използвани при съществуващите технико-икономически възможности. Оценката на ресурсите трябва да бъде подчинена на различния характер на технико-икономическите възможности.

Напоследък по аналогия с някои публикации на икономисти понятието курортно-туристически ресурси се разширява още повече, като към него се отнасят „освен суровините, материалите и живият труд, и производствените фондове“ (вж. Багрова, Л., 1977, с. 8) на отдиha и туризма. Това според нас е крачка назад в изясняване същността на КТР и методиката на тяхното усвояване. Производствените фондове на отдиha и туризма се схващат недвусмислено като курортно-туристическа материално-техническа база (МТБ) — едно утвърдено понятие. Смесването му с ресурсите ще доведе до нови неясноти и спорни положения. Впрочем В. С. Преображенски в досегашните си публикации разглежда ресурсите и МТБ в различни подсистеми на териториалната рекреационна система. Според нас МТБ представляват ресурси на туризма само в онези нетипични случаи, когато самата база е цел за познавателни посещения.

Причината за това смесване по наше мнение се корени в недостатъчното разграничаване на понятията средства за производство и предмет на труда. Курортно-туристическите ресурси са предмет на труда в туристическото стопанство, а оръдията на труда са основ-

ните фондове на МТБ — средствата за подслон, прехрана, транспорт и т. н. Кадрите, заети в курортно-туристическото дело, въздействуват чрез оръдията на труда върху предмета на труда — ресурсите, които в резултат на това въздействие като че ли придобиват стокова форма и представляват важна част от комплексните туристически услуги. Специфична особеност на курортно-туристическото стопанство е едновременността на „производството“ и потреблението на туристически услуги. Оттук и възниква илюзията, че трудовата дейност е насочена към човека-потребител на услуги, че човекът се явява предмет на труда. Например: „специфичният продукт . . . който се извежда, е здравето, духовното или физическо развитие“ (Теор. основи. . . , 1975, с. 42). По тази логика КТР се отнасят към средствата на труда заедно с основните фондове и обслужващия персонал. Допълнителен аргумент против схващането на КТР като част от средствата на труда е и този, че те не престават да се подчиняват и развиват съобразно с природни или социални закономерности, различни от тези, действащи върху средствата на труда. Тези разнородни елементи се характеризират и с различно териториално разпределение и подвижност.

При курортно-туристическото стопанство е валидна схемата на процеса на общественото възпроизводство, разработена от Маркс, която за конкретния случай изглежда така:

$(КТР + ОТ) + ОП = КТУ$, където КТР — курортно-туристически ресурси и ОТ — оръдия на труда (средства за производство); ОП — обслужващ персонал; КТУ — курортно-туристически услуги.

Без съмнение ресурсите са категория, отнасяща се към предмета на труда, докато производствените фондове — към средствата за производство. На тази база, а също и като се има пред вид различията на закономерностите, управляващи ресурсите и производствените фондове, те и занапред трябва да се разграничават.

Не буди възражение подялбата на курортно-туристическите ресурси на две големи групи: *природни* и *социално-антропогенни*. Ясно е също, че трудно могат да се посочат чисто природни или чисто антропогенни ресурсни обекти. За тяхното разграничаване се изхожда от два основни критерия: разход на обществен труд и характер на движещите закономерности. Обикновено те взаимно се пропикват, природните ресурси се изменят под влияние на човека, а антропогенните се наситят с природни елементи и се намират сред природна среда. Природните условия, които по-късно са преминали в категорията на ресурсите, съществуват във, независимо и преди появата на обществените нужди за отдиh и туризъм. Природните КТР имат рекреативно (възстановително) въздействие. В някои случаи те имат и познавателно въздействие върху човека, но, общо взето, този ефект е типичен за социално-антропогенните ресурси на туризма, които нък от своя страна по-рядко имат възстановител-

но въздействие. Видно е, че *психофизичният възстановително-познавателен ефект* — основната цел на курортно-туристическите дейности, може да се постигне най-пълно чрез комплексното въздействие на елементите на природните и социално-антропогенните ресурси. Като изхождат от степента на антропогенната намеса в природните ресурси, Багрова и др. (1977) ги делят на неизменени, изменени и изкуствени. Изкуствени са например язовирните езера. На пръв поглед логично е подобен обект да бъде отнесен към антропогенните ресурси. Ние мислим обаче, че това не е правилно, тъй като за основен критерий трябва да се приеме характерът на закономерностите, на които се подчиняват дадените ресурси. Например създавайки един язовир, човек имитира естествените условия, моделира, използва, но не подменя естествените закони, които важат както за язовира, така и за естествения водоем. Именно с оглед подчертаване на този критерий — характера на закономерностите, считаме за уместен термина социално-антропогенни ресурси.

Към понятието ресурси трябва да се отнесе и физическата среда (поземлен фонд, въздух, акватория), в която функционират елементите на системата на отдиha и туризма. Означаването на непосредствената среда-носител само като условие според нас не разкрива важната им роля и отношението на използване, характерно за ресурсите.

Преходът на природните комплекси и техните отделни елементи в рекреационни ресурси се анализира задълбочено от Л. Багрова и др. (1977) по следната схема (с изменения на авторите):

I етап — природните комплекси съществуват като естествени образувания, те нямат характер на ресурси, курортно-туристическо търсене няма; II етап — появата на курортно-туристическите потребности изисква изучаване и оценка на съответните природни комплекси; III етап — в резултат на въздействието на потребностите и вложения труд и средства най-ценните природни комплекси се превръщат в ресурси; IV етап — нарастването на потребностите довежда до използване и преминаването в категорията на ресурсите и на по-малоценни комплекси (след необходимата мелиорация).

Усвояването на КТР може да стане поетапно, но и чрез едновременно протичане на два и повече етапи. Аналогичен процес се наблюдава при превръщането на социално-антропогенните обекти и комплекси в ресурси на туризма. Например пристъпва се отначало към използване на най-запазените и най-достъпните културно-исторически обекти. Разширяването на търсенето и еволюцията на обществените ценностни критерии води до разширяване на набора на използваните обекти, до реставриране на нови обекти и въвличането им в курортно-туристическото стопанство.

Като особеност на социално антропогенните ресурси се отчита тяхната голяма хетерогенност. При тях се комбинира влиянието на обществените закономерности, които са определящи, с въздействие

на природни, технологични и други фактори. Затова и оценката на социално-антропогенните ресурси³ по-трудно се поддава на квантификация, по-трудно е изработването на нормативи.

Въпросът за структурата, спецификата, проблемите на двете големи групи курортно-туристически ресурси и техните подгрупи е твърде сложен и недостатъчно изяснен. Ние не си поставяме за цел техния анализ. Ще се спрем само на най-общите особености (свойства), характерни за КТР като цяло. Л. Багрова и др. (1977) определят следните свойства на рекреационните ресурси: 1. Характер (запаси, обем); 2. Период на използване; 3) Ареал на разпространение. Към тези общи свойства, характерни за всички видове ресурси, следва да се прибавят и някои други, типични за КТР свойства, а именно:

4. *Атрактивност*. Тя отразява отношение на обществени групи към даден ресурсен обект, а не качество на обекта сам в себе си. Освен това атрактивността не е универсална за всички обществени групи — тя силно варира в зависимост от териториалните, временните и структурно-демографските характеристики на общественото търсене. Тя варира и в зависимост от т. нар. сезонност — под влиянието предимно на метеорологичните условия. Твърде важен е въпросът на изследване избирателността на различните туристически контингенти по отношение на КТР (Преображенски; Веденин, 1971). Към широко разбираната атрактивност трябва да се отнесе и психофизичната комфортност на ресурсите — свойство, на което някои автори отделят ролята на самостоятелен фактор.

5. *Пространствена нееластичност* — т.е. ако отношението на хората към КТР е изключително динамично, изменящо се, самите ресурси с техните пространствени параметри са твърде консервативен (в смисъл на неподвижен) елемент от системата на отдиha и туризма. За разлика от много други видове ресурси — промишлените например, при отдиha ресурсите не извършват движение в пространството.⁴ Обратно, те привличат към себе си туристопотока, МТБ, транспортните съоръжения, инфраструктура и т. н. Фактически при тях се формират териториалните системи на отдиha и туризма (Бъчваров, 1975, с. 24). Разглежданата особеност обуславя териториалния разрив — между формирането на курортно-туристически нужди и предлагането на съответни услуги. Това се обяснява със съпадението по време и място на курортно-туристическите ресурси с производството на услуги на тяхна база и потреблението на тези услуги.

6. *Многократност на използването*. Това е важно и твърде

³ Като продукт на труда от предишни етапи на обществената дейност социално-антропогенните ресурси са изходен материал за производство на туристически услуги с познавателен (информационен) възпитателен и т. н. характер.

⁴ Има и изключения. Например някои историко-археологически експонати могат да бъдат събрани от голяма област и поместени в музей.

ценно свойство на КТР. Веднага трябва да се добави, че характерът и интензивността на използване на КТР са извънредно разнообразни в зависимост от видовете ресурси, местните условия, териториално-устройствените решения и характера на използване. По принцип всеки конкретен обект при дадения режим на използване се характеризира с определен капацитет (емкост). Надвишаването на капацитета има различни негативни последствия както за ресурсите, така и за качеството на отдиха и туризма, а оттам за всички местни елементи на териториалната система на отдиха и туризма. С оглед запазването на свойството многократност на използването се явява *необходимостта от защита*. Възможността за многократно, а при правилен режим и практически неограничено използване на ресурсите не означава, че те могат да се използват безразборно, експлоататорски. На основата на познанията за капацитета на ресурсите се налагат мерки за тяхната защита, евентуално за тяхното възстановяване. Характерът на защитните мероприятия е твърде различен в зависимост от това, дали се касае за природни или антропогенни обекти, а още повече от това, дали се касае за обекти на живата или на неживата природа. По принцип дейностите, отежняващи околната среда и развитието на отдиха, са териториално несъвместими.

7. *Сравнително ниска капиталоемкост* на използването на КТР. Това отчасти се дължи на факта, че тези ресурси по принцип не се преработват в процеса на потреблението. Там, където се налага адаптация на ресурсите, тя рядко изисква големи капиталовложения. Тази особеност на ресурсите позволява сравнително бързо да се изградят елементите на териториалните системи на отдиха и туризма. Налице е и бърза възвръщаемост на вложените средства. Освен това инвестициите за въвеждане на КТР се характеризират със сравнително по-голяма териториална подвижност и диспергиране. Разбира се, винаги има един вариращ диапазон, на използване, под или над който не трябва да се преминава. Например прекомерно концентрираното използване на дадени ресурси води до тяхната деградация или разрушение. От друга страна, твърде слабата материално-техническа концентрация не позволява да се постигне необходимата рентабилност на стопанските дейности, свързани с отдиха и туризма.

В заключение бихме искали да предложим следното определение: *курортно-туристическите ресурси са природни и социално-антропогенни комплекси и техните компоненти и съчетания, които при съвременната и перспективна структура на обществените нужди от отдих и туризъм и технико-икономически възможности са предмет на потребление като изходен материал за производството на комплексни курортно-туристически услуги.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс, К. — Капитал, т. I; К. Маркс и Фр. Енгелс, Соч., т. XXIII, с. 188—196.
2. Багрова, Л. А. Багров, Н. В., Преображенский В. С. — Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия), Изв. АН СССР, сер. Геогр., 1977, № 2, с. 5—12.
3. Бъчваров М., — География на туризма в социалистическите страни, С. 1975, 222 с.
4. Касумов, Р. М., — Туристский потенциал, в сб. Zagodnienia terminologii w geografii turystyki, Warszawa — Krakow, 1976.
5. Мухина, Л. П., Веденин, Ю. А., Данилова, Н. О., Зорин И. В., — Подходы к оценке условий рекреационной деятельности, Изв. АН СССР, сер. Геогр., 1974, № 3.
6. Преображенский, В. С., Веденин, Ю. А. — География и отдых, М., „Знание“, 1971, Большая советская энциклопедия, II изд., т. 44, с. 370—371.
7. Большая советская энциклопедия, II изд., т. 44, с. 370—371.
8. Ваг, R. — Geografia walorow turystycznych Polski, Gdansk, 1974.
9. Rogalewski, O., — Zagospodarowania turystyczne, Warszawa, 1974, 151 с.

ABOUT THE NATURE AND SPECIFIC
OF THE TOURIST RESOURCES

M. Bachvarov, I. P. Pirozhnik

(S u m m a r y)

The resources of tourism are specific natural and socioanthropogenit objects and their combinations. Considering the contemporary and perspective structure of the social necessity of leisure and recreation and the respective techno-economic potencial, the tourist resources are subject of consumption being the basic material for the production of tourist services.

Most typical features of the tourist resources are: 1) attractiveness; 2) space conservatism; 3) low kapital investment; 4) reiterated use.